

Český úděl

Milan Kundera

Český úděl

1.

Bylo 24. srpna, byl jsem v domku otce svého přítele, zdálo se, že bylo slyšet střelbu, na stole stál puštěný tranzistor a já jsem si roztěkaně prohlížel starobylou knihovnu, až jsem z ní posléze vytáhl knihu napsanou v roce 1633 Pavlem Stránským: O státě českém. A četl jsem: „...jestliže se kdo zeptá muže zběhlého v českých věcech, zda jsou Čechy smluvní spojenkyní německé říše či lenní a manskou krajinou, se vši pevností mu bude tvrditi, že jsou spíše přítelkyní, sdruženou odvěkým spojenectvím, nežli jakýmkoli způsobem služkou nebo chráněnkou.“

A o kus dál: „A i kdyby se co nejvíce připustilo, že němečtí císařové měli a mají nevyšší svrchovanost nad Čechami a že jim Češi odepřeli poslušnost, neměli proti odpírajícím dáti přednost cestě skutku a zbraní před náležitým pořadem práva. Jest totiž za právo přijato, že kdo se násilím domáhá toho, co mu náleží, a nedbá pořadu práva, ztrácí všechno právo, které měl, a dále, že se nemá užívatí nátlaku, kde lze jednati podle zákonů. Spojenectví, smlouvy a přátelství jistě bližší a těsnější než kterékoliv jiné království uzavřely prý již dávno Čechy s Německem, ale spojenectví a přátelství to neubírá nic ze svrchovanosti, zákonů, práv, zvyků a svobody ani národa německého, ani českého... Kdykoliv se však zdálo, že tyto meze jedna z obou stran překročila – jakož, je-li z přátel jeden silnější než druhý, spolek se nezřídká podobá přátelství se lvem –, byla otevřena cesta nepřátelství...“

A ještě dále: „Vždyť Čechové si přejí, aby byli raději řaděni na kterémkoli místě mezi národy svéprávné, nežli na prvním místě mezi ochotné služebníky vázané sebe skvělejší služebností.“ Střelba za okny mne připoutávala k přítomné vteřině, ale prastaré věty Pavla Stránského mne braly i s tou střelbou do náruče českých dějin, do jejich nesmírné dálky, a dávaly mi vědět, že žijeme stále jedny a tytéž národní dějiny, které mají svou „věčnou“ problematiku, s tím ustavičným sporem spojenectví a svrchovanosti, s tou ustavičně dosahovanou a nedosaženou suverenitou i ustavičným bojem o ni, a že tedy ta střelba, co slyším, není jen blesk s nebe, šok, absurdita, nýbrž že se v ní jen znovu a jinak uskutečňuje prastarý český úděl.

2.

Léta od roku 1939 až donedávna nemohla naplňovat českou duši zvláštní hrdostí. Malost, přizpůsobivost, neodvaha k samostatné politice, panství závistivé průměrnosti, všudypřítomné hulvátství, to vše v nás probouzelo krajně skeptické úvahy o českém charakteru a vrhalo kruté světlo na historii, jež tento charakter vytvořila.

Myslil jsem tehdy často na české obrození, které si uprostřed vroucí Evropy plácalo svůj malý kopeček písku, obrození, neschopné vytvořit všelidské hodnoty, obrození naplněné drobnou činností a opuštěné velkými činy. Myslil jsem na dědictví této malé mentality, jež se pak vtiskla i do českého 20. století, do roku osmatřicátého, do let po druhé světové válce, do roku padesátého šestého, neschopného reagovat důsledně a velce na podnět 20. sjezdu, a zejména do epochy Ant. Novotného, v jehož bezvýraznosti jsem viděl vtělena sama génia české malosti.

Napsal jsem v té době hru, o níž jsem říkával svým přátelům, že je protičeská. Jistý vysloužilý major tam poučuje svého mladého zetě. „Češi nechodili nikdy na barikády. Češi chodili do Sokola. Taková prostná udělala pro náš národ víc než deset revolucí.“

Když jsem se před dvěma měsíci vrátil z Paříže, uvědomil jsem si s dodatečným překvapením, že jsem tam v nejrůznějších debatách i tištěných interview pronášel značně vlastenecké (a dokonce naděje plné) řeči. Kde se to najednou ve mně vzalo? Byla to jen nacionální ukázněnost, která mne vedla k tomu, abych v cizině chválil vlast? Ne, nejsem tak ukázněný. Změnu mého postoje způsobil nikdy nezapomenutelný zážitek letošního srpna. V nesčetných rozhovorech doma i v cizině docházel jsem znovu a znovu k tomu, že není na světě hned tak národ, který v podobné zkoušce obstál jako my a prokázal takovou pevnost, rozum, jednotu.

Srpen vrhl nové světlo na celé naše dějiny. Ne že by skeptická kritika českého charakteru přestala platit, ale doplnila se o pohled z druhé strany: Ano, s heroickou tradicí Žižkova palcátu ztratil český národ již bezprostřední souvislost, ale husitismus znamená mimo to též tradici lidu, v němž „každá jeho babička byla lepší znalkyní Písma než italský kněz“, a tato tradice lidové vzdělanosti a přemýšlivosti je u nás dodnes doma.

Ano, české obrození místo velké politiky znalo jen malé osvětaření, hlavní zbraní národního boje mu bylo ochotnické divadlo, píseň a verše, ano, české umění bylo zapraženo do kodrcavého žebříňáku národního vzdělavatelství, ale je také pravda, že český lid byl takto od počátku své nové existence spjat s kulturou tak osudově jako lid málokterého evropského národa, takže je v této půli Evropy lidem zdaleka nejvíce myslivým a vzdělaným a nedá se jen tak opít rohlíkem nějaké levné propagandy.

Ano, je pravda, že český národ stál v minulém století stranou velkých evropských konfliktů; ale je také pravda, že se mu v té době podařila gigantická věc: proměnil se z pologramotného, poloodnárodněného obyvatelstva opět v evropský národ, a to proti proudu nepřetržitého germanizačního úsilí, proti intencím moci, jíž byl podřízen, takže umí od té doby podávat své nejlepší výkony právě za nepřízně času.

Ano, je pravda, že český národ nevyniká duchem romantického heroismu, ale je také pravda, že rubem toho neromantismu a neheroismu je rozumová střízlivost, smysl pro humor a kritický duch, jímž tento národ nahlíží i sama sebe, takže je jedním z nejméně šovinistických národů v Evropě: vzepjala-li se rozhořčeně jeho nacionální hrdost, znamená to, že byla strašlivě uražena; a znamená to, že její rozhořčení není krátkodobé a prchavé jako cit, nýbrž tvrdošíjné jako rozum sám.

Vidím byt pod střechou malého pařížského paláce, slyším Aragonův hlas plný hněvu, hlas proklínající násilí, vidím Aragonovu tvář plnou úzkosti nad osudem mé země a slyším pak svá slova, která několikrát opakují: „Byl to nejkrásnější týden, jaký jsme kdy prožili.“ Bojím se, že to tvrzení tam znělo absurdně a podivně, ale mí krajané mi rozumějí. Vždyť to byl týden, kdy národ náhle spatřil svou vlastní velikost, v kterou už ani nedoufal.

3.

Vzpomněl-li jsem již na Paříž, vybavuje se mi malá hospůdka v latinské čtvrti, kde jsem obědval s Carlosem Fuentesem, vynikajícím mexickým autorem, svým vrstevníkem. Fuentes se mne tázal, zda vím, že Češi mají v Mexiku tradiční sympatie. Vyprávěl mi pak o tom, jak uprostřed minulého století tři evropské mocnosti, jimž se znelíbila liberální politika presidenta

Juaréze, poslali do Mexika okupační armády, a české oddíly, které tam přišly s rakouským vojskem, odmítly se tehdy podílet na okupaci svobodomyšlné země. Mnozí z nich v Mexiku už zůstali, a protože mezi nimi bylo hodně muzikantů, mexický hudební život jim za mnoho vděčí. Jejich památka je tam dodnes slavná.

Neboť je sláva podmanitelů a je sláva těch, kteří nikdy ve svých dějinách podmaniteli nebyli. Je pýcha národů chlubicích se tažením svých Napoleonů a Suvorovů a je hrdost národů, kteří surovost Suvorovů nikdy neexportovali. Je mentalita velmocí a je mentalita malých národů. Velký národ má svou existenci i svůj mezinárodní význam zajištěn automaticky pouhým počtem obyvatel. Velký národ se nemučí otázkou po důvodu a oprávněnosti své existence, on s drtivou samozřejmostí je a trvá. Spočívá ve své velikosti a nezřídká se jí opájí, jako by ona sama byla hodnotou. Široka strana moja rodnaja, mnoho v něj polej, lesov i rek.

Malý národ naproti tomu, má-li ve světě nějaký význam, musí ho denně a ustavičně znovu vytvářet. Ve chvíli, kdy přestane tvořit hodnoty, ztratí oprávnění existovat a nakonec pak snad i existovat přestane, protože je křehký a zničitelný. Tvorba hodnot je u něho spjata s otázkou samého bytí, a to je asi důvod, proč tvorba (kulturní i hospodářská) bývá u malých národů (počínaje třeba už starými řeckými městy) o tolik intenzivnější než u velkých říší. Vědomí velikosti, početnosti, nezničitelnosti prosakuje naveskrz smýšlením velkých národů: všechny mají v sobě kus oné „pýchy množství“; všechny mají sklon spatřovat ve své velikosti predestinaci k světaspasitelství; všechny tíhnou k tomu, zaměňovat vlastní (nedohledně početný) národ za svět, vlastní kulturu za kulturu světa, takže bývají sice politicky extrovertní (zaměřeny do dalekých sfér svých vlivů), ale zároveň kulturně velmi egocentrické.

Ach, ubohé velké národy! Brána k lidskosti je úzká a vy jí tak těžko procházíte...
Věřím ve velké historické poslání malých národů v dnešním světě vydaném na pospas velmocem, které ho touží zarovnat a srovnat na svou míru. Malé národy tím, že ustavičně hledají a vytvářejí svou tvář, že se rvou o svou svébytnost, starají se zároveň o to, aby tato zeměkoule odolala strašlivým uniformním vlivům, aby se skvěla pestrostí tradic a životních způsobů, aby v ní lidská osobitost, zázračnost i zvláštnost mohly být domovem.

4.

Ano, jsem přesvědčen o velkém poslání malých národů. Jsem přesvědčen, že svět, v němž by byl slyšen hlas Guatemalců, Estonců, Vietnamců či Dánů neméně než hlas Američanů, Číňanů či Rusů, byl by lepší a méně smutný svět. Vím však také, že malé národy to mají ošidné a těžké. Mají svá údobí letargie a dřimoty, přičemž na rozdíl od velkých národů každá jejich dřimota hrozí nebezpečím neprobuzení.

Myšlenka na to, že i český národ znovu rozhoduje otázku svého života či živoření, bytí či nebytí, vtírala se mi neodbytně před lety, když jsem si uvědomoval, jak neosvícená politika dusí český život a sráží českou kulturu na bezvýznamnou úroveň evropské provincie. Vracela se mi na mysl pronikavá otázka Schauerova: Stálo to vůbec za to, zřizovat znovu uprostřed Evropy náš malý národ? Jaké hodnoty přináší a hodlá přinést lidstvu?

Když jsem tuto otázku vyslovoval loni v létě z tribuny spisovatelského sjezdu, netušil jsem, jak dramaticky ji zodpoví příštího roku celé Československo. Pokus vytvořit konečně (a poprvé v jeho světových dějinách) socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova, s veřejným míněním, jež je slyšeno, a s politikou, jež se o ně opírá, s moderní kulturou svobodně se rozvíjející a s lidmi, kteří ztratili strach, to byl pokus,

jímž Češi a Slováci poprvé od konce středověku stanuli opět ve středu světových dějin a adresovali světu svou výzvu.

Ta výzva nespočívala v tom, že by snad Čechoslováci chtěli nahradit dosavadní model socialismu jiným, stejně autoritativním a exportu schopným. Takový mesianismus je cizí mentalitě malého národa. Smysl československé výzvy byl v něčem jiném: Ukázat, jaké nesmírné demokratické možnosti leží dosud ladem v socialistickém společenském projektu, a ukázat, že tyto možnosti lze rozvinout jen tehdy, uvolní-li se plně politická svébytnost jednotlivého národa. Tato československá výzva stále platí. Bez ní by již dvacáté století nebylo dvacátým stoletím. Bez ní by zítřejší svět byl jiným světem, než bude.

Význam nové československé politiky byl příliš dalekosáhlý, než aby mohla nenarazit na odpor. Konflikt byl ovšem drastičtější, než jsme tušili, a zkouška, kterou nová politika prošla, byla krutá. Ale já ji odmítám nazývat národní katastrofou, jak to dnes obecně činí naše poněkud slzavá veřejnost. Troufnu si dokonce veřejnému mínění navzdory říci, že význam československého podzimu snad ještě převyšuje význam československého jara. Stalo se totiž něco, co nikdo nečekal: Nová politika tento strašlivý konflikt vydržela. Ustoupila sice, ale nerozpadla se, nezhroutila se. Neobnovila policejní režim; nepřistoupila na doktrinářské spoutání duchovního života, nezřekla se sama sebe, nezradila své principy, nevydala své lidi, a nejen že neztratila podporu veřejnosti, nýbrž právě ve chvíli smrtelného nebezpečí stmelila za sebou celý národ, jsouc vnitřně silnější než před srpnem. A ještě víc: Jestliže její političtí reprezentanti musejí počítat s možnostmi, jaké momentálně jsou, široké vrstvy národa, zejména mládež, uchovávají si v sobě vědomí předsrpnových cílů v nekompromisní celosti. A v tom je ohromná naděje pro budoucnost. A ne pro tu dalekou, nýbrž pro tu docela blízkou.

5.

Ale co když tato nová politika bude tak dlouho ustupovat, až se z ní nenápadně stane stará politika? Co když deklarovaná dočasnost ústupků se stane dočasností na desítky let? Samozřejmě, že není nikde zaručeno, že rok 1968 nebude v budoucnosti zhuďlařen a zmařen. Ale má snad člověk či lidstvo vůbec něco zaručeno? Měl kdy něco zaručeno český národ, odsouzený, abychom opět vzpomněli Pavla Stránského, žít v přátelství se lvem? Což nekráčí už staletí po nejisté látce mezi svrchovaností a poddanstvím, mezi světovostí a provinciálností, mezi bytím a nebytím?

Od konce středověku už ani Bůh není pro jasnozřivého člověka jistotou, nýbrž pascalovskou sázkou. Lidé, kteří dnes propadají depresi a defétismu lamentující, že není dostatek záruk, že všechno může skončit špatně, že se opět můžeme dostat do marasmu cenzury a procesů, že se může stát to a ono, jsou prostě slabí lidé, kteří umějí žít jen v iluzích jistoty. Když na začátku září vydala pětice našich státníků prohlášení, v němž vyzvala Čechoslováky v cizině, aby se vrátili, a zaručovala jim svými jmény plnou bezpečnost, slyšel jsem od některých lidí námitku: kterak chtějí zaručit naši bezpečnost, když nejsou s to zaručit ani svou vlastní?

Neodsuzuji nikoho, kdo se rozhodl žít v cizině, tvrdím, že každý má právo žít tam, kde chce žít, ohražuji se jen vůči téhle argumentaci, které chybí jakákoli vznešenost: To opravdu není s to český občan riskovat to, co riskuje jeho státník? To opravdu je s to žít jen mimo riziko? Ale což míra relativní jistoty pro všechny nezávisí právě na tom, kolik lidí se odváží stát na svém místě v nejistotách?

Na českém vlastenectví mi vždycky imponovala střízlivost zraku. Už obrozenci si uvědomovali veškeré nevýhody plynoucí z údělu být Čech a probouzení českého národa nebylo jim jen úkolem, ale též problémem. Největší český vlastenec začal svou dráhu tím, že rozbil vlastenecké iluze a mýty a svou knihu nazval příznačně Česká otázka. V kořenech českého vlastenectví není fanatismus, nýbrž kriticismus, a to je to, co mi imponuje na mém národě a za co ho miluji.

Jenomže český kriticismus má dnes dvojí podobu. V té jedné se z kritického postoje stává zvyk, či spíše zlozvyk, tik, který automaticky (to jest bezmyšlenkovitě) zamítá jakoukoli naději a přisvědčuje každé beznaději; je to kriticismus slabých, kriticismus degenerovaný v pouhý pesimismus; takový kriticismus není už racionálním postojem, nýbrž jen špatnou náladou, psychózou, která je ideálním klimatem připravujícím porážku.

Ale pak je skutečný kriticismus, který je nepřitelem psychóz a ví, že postoj pesimismu je stejně šalebný jako postoj optimismu; tento kriticismus umí demaskovat iluze a domnělé jistoty, ale sám je přitom pln sebevědomí, neboť ví, že on sám je silou, hodnotou, mocí, na níž je možno stavět budoucnost. Tento kriticismus, který vyvolal celé československé jaro a na podzim odolal útokům lži a iracionality, není jen majetkem nějaké elity, ale jak se ukázalo, největší ctností celého národa.

Národ takto obdařený má plné právo vstoupit do nejistot příštího roku s plnou sebedůvěrou. Má na to na konci roku 1968 právo víc než kdykoli jindy.

Text původně vyšel v Listech č. 7–8/1968.

Václav Havel Český úděl?

Všechny nás – totiž celý český národ – musí nepochybně potěšit, dozvídáme-li se, že za svůj srpnový postoj jsme získali uznání i od Milana Kundery, tohoto jakoby lehce skeptického intelektuálního světáka, který byl vždy náchylný vidět spíš naše záporné stránky (a který dokonce – jak přiznává – hovoří se svými přáteli o jedné ze svých her jako o hře „protičeské“), a že mu naše tehdejší chování – zásadové a zároveň rozvážné (protože „v kořenech českého vlastenectví není fanatismus, nýbrž criticismus“) – přímo imponuje. A přece jedna věc bohužel – nevím, jak jiným, ale mně určitě – tenhle hřejivý pocit kalí: okolnost, že právě to, co Kundera na českém vlastenectví tak chválí a co je – jak nepřímo naznačuje – i jemu vlastní, totiž onen criticismus, v jeho vývodech povážlivě schází a že tyto vývody (mluvím o jeho článku „Český úděl!“ ve vánočním čísle Listů) bohužel – přes všechnu rozšafnou moudrost – zapadají do téže tradice sebeobdivných obrozeneckovlasteneckých preludů, od které se jejich autor tak energicky distancuje. Skutečně: ať to zní jakkoli krutě, nemohu se zbavit dojmu, že tu máme co činit s jakousi novou a velmi líbivou variantou jakési staré a velmi krátkozraké kamufláže.

Ale vlastně mě to ani moc nepřekvapuje; čekal jsem, že to přijde. Vždycky totiž, když nemá český vlastenec dost odvahy (bez níž je ovšem skutečný criticismus nemyslitelný) podívat se tváří v tvář kruté, ale otevřené přítomnosti, přiznat si všechny její problematické aspekty a vyvodit z toho bezohledně příslušné konsekvence, byť by musely být nasměrovány i do vlastních řad, obrací se k lepší, ale už uzavřené minulosti, kdy byli všichni jednotni; na jejím ocenění nelze totiž už celkem nic zkazit, je to bez rizika, všem se tím lze zavděčit a lze si dokonce takovým odkazem k minulé národní slávě docela dobře nalhat, že je vlastně všechno v pořádku, protože Češi jsou staří kabrňáci. Je to postoj velice atraktivní – apeluje na všechno české v nás a naše oči (nemáme-li ovšem srdce z kamene) nemůže zanechat suché – je to však postoj zároveň velice nebezpečný: jednostranným a vnějším akcentem na lepší minulost odvádí nenápadně pozornost od horší přítomnosti a pasivním vlastenectvím uzavřené vzpomínky nenápadně nahrazuje méně pohodlné, ale aktivní vlastenectví původního a tudíž otevřeného činu, riskantně zasahujícího do napjatých otázek dne. A byť by se stokrát slovy oháněl tradičním českým criticismem, kritický takový postoj rozhodně není: od kritiky uniká k iluzi. Vždyť kdybychom nebyli schopni ničeho víc, než vzájemně se ohřívat vzpomínkami na dřívější úspěchy, slibujícími, že český národ nikdy neskoná, skončil by národ asi velmi záhy – neskoná-li, pak jedině proto, že tisíce jeho příslušníků budou boj za určité docela konkrétní hodnoty chápat – bez dlouhých řečí – jako svůj každodenní, aktuální a riskantní úkol, úkol nikoli národní, ale prostě lidský. Ze vzpomínky na srpen skutečně nelze natrvalo žít, zvláště když to je dnes už stále víc jen jeden z dovolených způsobů, jak neškodně ventilovat obecné mínění, aniž by ústilo v nebezpečí „nedovolené“ činnosti, a jak potřebu aktuální aktivity úspěšně ukájet pseudoaktivitou sebeobdivného vzpomínání. Nic naplat: dnes máme únor a každý odkaz k srpnu, zastírající únorové problémy, staví ve skutečnosti smysl toho, co rozumíme „srpnem“, na hlavu: vždyť nechceme-li ztratit poslední zbytky toho, co jsme se tehdy snažili zachránit, nezbyvá nám, než prostě vstoupit do dnešní pře. Neříkám samozřejmě, že bychom se neměli vracet k srpnu, jde jen o to, proč se tam vracet: nikoli proto, abychom se léčili z dnešních pochybností novým a novým zjišťováním, jak jsme tehdy byli dobří, ale proto, abychom si – konfrontováním s dnešními problémy – znovu a znovu připomínali, co jsme to vlastně ještě před několika měsíci veřejně říkali, co jsme to psali na zdi, co jsme si mysleli a co jsme žádali. Bylo v tom všem přece – vzpomeňme si dobře! – cosi víc než jen nesouhlas s vojenskou intervencí, bylo to přece zároveň jakési neoficiální všelidové referendum o tom, jaké mají být v zemi poměry, byl to přece zároveň velký

vzájemný slib, že od určitých hodnot nikdy neustoupíme! Ano, jako výzva k přítomnosti má návrat k minulosti smysl, ale jediné tak.

„Vždycky totiž, když nemá český vlastenec dost odvahy (bez níž je ovšem skutečný kriticismus nemyslitelný) podívat se tváří v tvář kruté, ale otevřené přítomnosti, přiznat si všechny její problematické aspekty a vyvodit z toho bezohledně příslušné konsekvence, byť by musely být nasměrovány i do vlastních řad, obrací se k lepší, ale už uzavřené minulosti, kdy byli všichni jednotni; na jejím ocenění nelze totiž už celkem nic zkazit, je to bez rizika, všem se tím lze zavděčit a lze si dokonce takovým odkazem k minulé národní slávě docela dobře nalhat, že je vlastně všechno v pořádku, protože Češi jsou staří kabrňáci.“

Nerad bych přirozeně podsunoval Kunderovi úmysly, které nechová, ale problematičnost jeho chvály národa za srpnové počínání se mi žel jen potvrzuje v tom, jak tentýž národ (to už mu ovšem neříká „národ“, ale „někteří lidé“) zároveň napomíná za jeho počínání dnes: prý se z toho kriticismu už stává zvyk; lidé prý moc „lamentují“, že může všechno skončit špatně (zřejmě by měli spíš klidně a postupně vyčkávat, co se z toho vyvine); prý to je už „kriticismus degenerovaný v pesimismus“ – zkrátka a dobře: pořád proti něčemu remcáme, pořád se nám něco nelíbí, pořád někomu nedůvěřujeme, pořád se o cosí strachujeme – a přitom můžeme být rádi, že jsme rádi: vždyť se stalo „něco, co nikdo nečekal: nová politika tento strašlivý konflikt vydržela“.

Čili: minulé činy – byť tisíckrát radikálnější než dnešní – jsou bez výhrad akceptovány a adorovány – v době, kdy je už pohltila minulost a tohle jejich hodnocení bylo tak říkajíc „ratifikováno“ společenskou mocí i soudem dějin, a je tudíž bez rizika; k současným činům však, které by zajisté podporu potřebovaly naléhavěji, zůstává rezerva – jsou totiž otevřeny do neznáma, nikde není jistota, že se nešlápne vedle, lze se tu snadno zmýlit a navíc tu hrozí nepříjemná možnost konfliktu s mnohými spoluobčany bez záruky, že se člověk neoctne v menšině. Opravdu: oč snazší je říkat si, jak jsme byli dobří před srpnem a jak jsme byli báječní v srpnu (když sem na nás přišli ti zlí), než zkoumat, jací jsme vlastně dnes, kdo z nás je ještě dobrý a kdo už nikoliv a co je třeba dělat, abychom byli právi svým dříve dobytým zásluhám! Oč snazší je takticky zaujmout neurčitě vyčkávací postoj (zaštitěný abstraktním obdivem k národu); trochu se k současnému národnímu kriticismu (tomu „pozitivnímu“) přihlásit, ale zároveň ho trochu (ten „negativní“) odsoudit; a hlavně se s ničím neunáhlovat a zachovat si volné ruce pro různé eventuality, aby pak vždycky bylo možné přijít v pravou chvíli s chytrým exposteriálním zhodnocením. Nemám v úmyslu a nemám ani právo žádat na Kunderovi stanovisko, vytýkám mu pouze, že stanovisko předstírá, což má pramálo společného se skutečným kriticismem, k němuž se tak vehementně hlásí.

Ale abych byl konkrétnější: prý to nová politika vydržela. Vydržela to opravdu? To je otázka dne. Něco z ní vydrželo nepochybně: nejsme (zatím?) zavíráni za své názory, federalizujem se, Skaut rozpuštěn nebyl. Ale vydržely ty hlavní, základní věci, ty, z nichž by mělo všechno ostatní vyplývat a které by to měly zaručovat? Vydržela například svoboda slova a svoboda shromažďovací? Vydržela naděje na otevřenou, a veřejně kontrolovanou politiku a skutečně demokratický způsob vlády? Vydržela naděje na legální politickou pluralitu, takovou, která se neuskutečňuje jen cestou zákulisních intrik? Vydržela opravdu naděje na důslednou ekonomickou přestavbu – se vším, co to obnáší? Vydržela naděje na suverénní zahraniční politiku? Vydržela naděje na morálně pracovní obrodu národa? A pokud nevydrželo tohle – může vůbec vydržet natrvalo i ta míra právní jistoty, kterou ještě zatím máme? Anebo je snad pocit právní jistoty posilován skutečností, že ti, jejichž jménem byli zatýkáni nejvyšší ústavní činitelé a kteří sestavovali seznamy lidí určených do kriminálu, sedí dnes opět v nejvyšších orgánech a rozhodují o nás – proti vůli celého národa? Kundera se nám diví, že pořád chceme

nějaké záruky – nic prý nikdy nelze zaručit. Jako by to málo, které „vydrželo“ a v jehož bezpečí se Kundera diví, nevydrželo právě proto, že nikdy neustal ten ohromný mnohohlas volání po zárukách, ten věčný, věčně skeptický pramen „konstruktivní nedůvěry“, „konstruktivní nespokojenosti“, neustálého pochybovačství, ta trvalá snaha zásadním a nesentimentálním postojem preventivně zabraňovat všem dalším možným ústupkům! Což i odvaha Milana Kundery pobývat převážně ve vlasti se neopírá o víc než o prohlášení státníků, o fenomén národní solidarity a rozhodnosti – a což i ta prohlášení se neopírají konec konců o něj? To není jen v tom, kolik lidí se odváží „stát na svém místě v nejistotách“, ale především v tom, nakolik jsou tito lidé schopni určité věci si vzájemně lidsky garantovat svým odhodláním projevit svůj postoj i konkrétní a nebezpečnou akci! Řekne-li se A, je prostě třeba říci i B, nelze chválit národ za srpnovou odvahu a kárat ho za odvahu prosincovou: vždyť ti, kteří dnes za nepoměrně komplikovanějších podmínek – ba často proti vůli „svých“ politiků – nastavují kůži, jsou týmž národem, který nastavoval kůži v srpnu; vždyť oni pouze pokračují v tom, co dělali tehdy, vedeni týmiž ideály, týmiž svědomím, touž schopností riskovat! Jejich dnešní boj je ovšem otevřený, výsledek zatím neznáme, na soud mocných a na soud dějin si teprve musíme počkat. Tenhle angažovaný a riskující postoj je ovšem založen na pochybách, pramení ze skutečného kriticizmu. Lidé chtějí záruky, mají strach, že všechno dopadne špatně – proto se angažují. Není to pesimismus, vždyť se tu věří v možnost nápravy! Skutečně pesimistický – totiž na možnost reálného boje rezignující, a tedy beznadějný kdesi na dně obsahující – je postoj právě obrácený, ten, který je vždycky připraven nahradit tvrdý zásah do otevřené přítomnosti zjhlou vzpomínkou na uzavřenou minulost.

Docela logickým článkem tohoto pseudokritického iluzionismu, dělajícího všechno možné, aby nás nenápadně vyvázal z naší odpovědnosti za běh věcí a z naší povinnosti do nich autenticky vstupovat, je i Kunderova koncepce „českého údělu“. Nevěřím na tohle fátum a myslím si, že především my sami jsme strůjci svého osudu, z toho nás nevysvobodí ani výmluva na sobectví, ani na naši geografickou polohu, ani odkaz k našemu staletému údělu balancovat mezi suverenitou a podmaněním. Zase to není nic jiného než abstrakta, zastírající naši konkrétní odpovědnost za naše konkrétní činy. Část národa (do níž patří přece i Kundera) nám před lety vybojovala – velmi tvrdým zásahem proti druhé části národa – to, že příslušíme tam, kam příslušíme; byl to přece akt volby a jejího velice vehementního prosazení, nikoli tedy slepá nutnost nějakého národního údělu! Což neříkám proto, abych kohokoli soudil nebo svaloval na něj odpovědnost ze všech ostatních, ale proto, abych zdůraznil, co jsem řekl: náš osud záleží na nás. Svět se neskládá – i když by bylo velmi pohodlné si to tak představit – z hloupých velmocí, které můžou všechno, a chytrých malých národů, které nemůžou nic. Vždyť přece to, co se stalo, se nestalo proto, že jsme Češi a že Češi vždycky musí trpět od svých sousedů (neboť to je jejich „český úděl“), ale z důvodů docela jiných, konkrétnějších. Převádět řeč na fátum „českého údělu“ znamená odvádět ji od skutečných příčin dnešní české situace a skutečných možností jejího řešení, vyvazovat se z nepříjemné povinnosti podrobit kritické reflexi různá svá ideologická dogmata, předsudky a iluze, a rozptýlit konkrétní historickou odpovědnost konkrétních historických osob do nepostížitelného kosmu obecných dějinných paralel a abstraktních souvislostí. A říká-li někdo, že tu jen naše národní dějiny odhalily své ledví, jen tím zastírá, co tu – v tomto konkrétním případě – opravdu své ledví odhalilo.

Vrchol celé Kunderovy iluzionistické konstrukce vidím však ještě v něčem dalším: prý jsme stanuli – poprvé od konce středověku – „ve středu světových dějin“, protože jsme usilovali – poprvé ve světových dějinách – „o socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova [...]“; prý náš experiment mířil do tak daleké budoucnosti, že jsme museli zůstat nepochopeni. Jak voňavý balzám na naše rány! A jak nabubřelá iluze

zároveň! Opravdu: budeme-li si namlouvat, že země, která chtěla zavést svobodu slova – cosi, co je ve většině civilizovaného světa samozřejmostí – a která chtěla zabránit kvůli tajné policii, stanula kvůli tomu ve středu světových dějin, nestaneme se vážně ničím jiným, než samolibými šmoky, směšnými se svým provinciálním mesianismem! Svoboda a zákonnost jsou prvními předpoklady normálně a zdravě fungujícího společenského organismu, a pakliže se nějaký stát pokouší po letech absence je obnovit, nedělá nic historicky nedozírného, ale snaží se prostě odstranit své vlastní nenormálnosti, prostě se znormalizovat; což platí bez ohledu na to, zda si tento stát říká socialistický nebo nikoliv. A prohlašuje-li se určitý systém za socialistický, pak to přece útlak člověka a rozklad společnosti v tomto systému neomlouvá, ale spíš naopak usvědčuje, a jeho pokus odstranit bezpráví nemůže být tedy – z hlediska dějin lidstva – něčím jiným, než pokusem tohoto systému odstranit nesmysly, které předtím sám pracně navršil. Zdá se mi, že za nutnost dělat tuhle očistu bychom se měli spíš stydět než se tím chlubit jako svým dalekosáhlým vkladem do dějin.

Závěrem tedy: kdybychom vycházeli z představy, kterou nám nastínil Kundera, že totiž maličké, hloupě umístěné, hodné, inteligentní, trápené a k trápení odsouzené Československo se stalo vlastní pílí nejdůležitějším bodem světa, za což ho jeho zlí sousedé, které si samo vůbec nevybralo, krutě potrestali, takže jediné, co mu dnes zbývá, je jeho duševní (a zřejmě v soukromí pěstovaná) převaha nad nimi – kdybychom tedy vycházeli z této kýčovitě představy o svém „údělu“, nejen že bychom se nahony vzdálili všem tradicím kriticismu (nejen českého, ale jakéhokoliv), ale navíc bychom upadli do nacionálních sebeklamů, které by nás také mohly – jako národní komunitu – ochromit na celá desetiletí. Skutečně, dnešní chvíle je nejméně vhodná k tomu, abychom si lhali do kapsy: naší jedinou možností je vyvodit z toho, co se stalo, všechny patřičné konsekvence, zbavit se všech iluzí a jednoznačně se rozhodnout, co vlastně chceme a co proto musíme dělat; nenamlouvat si přitom, že to, co děláme, je něčím víc, než čím to je, ale tím víc se o to prakticky, denně, houževnatě a s jasným vědomím všech rizik bít; a hlavně neukolébávat se sebelichotivými a sebeobelhávajícími řečmi o své národní inteligenci, moudrosti, kultuře o kráse svých minulých činů a fatálně nám souzené tíži našeho národního údělu. „Moudrost“ a „kulturnost“ vznikají totiž a fungují bezděky, neuvědoměle a nenaplánovaně, jako jakési „vedlejší produkty“ konkrétní a reálné práce, nikdy však netvoří samy o sobě jakýkoli smysluplný program nebo cíl – národ, který by je tak chápal a sám u sebe dokonce shledával, prozrazoval by tím jedině, že ve skutečnosti příliš kulturní není, protože potřebuje takové řeči jako lék na své komplexy.

Text původně vyšel v časopise Dnešek 1/1969, v časopise Tvář 4/1969 a spolu s odpovědí Milana Kundery v Hostu do domu 15/1968–1969.